

Vít Hloušek
Lubomír Kopeček
Jakub Šedo

POLITICKÉ SYSTEMY

2.
aktualizované
vydání

pojetí by se například Itálie a Japonsko daly považovat za demokracie až od 90. let 20. století, protože v těchto zemích po několik předchozích desetiletí nedošlo k faktické výměně klíčové vládní síly (například Antoszewski – Herbut 2001: 17). Przeworski a jeho kolegové (2000: 24) tento problém řeší poukazem na to, že v těchto zemích k alternaci nakonec přeci jen došlo. Takové země bylo možné i před výměnou vládnoucích považovat za demokratické, protože v nich existovala reálná soutěž. Przeworski a jeho kolegové přitom spojují s volební soutěží tři rysy: 1) *ex-ante nejistotu*, 2) *ex-post nevratnost* a 3) *opakovatelnost*. První rys znamená, že minimálně jeden člen vládnoucí koalice může v daných volbách přijít o moc. Jde tak vlastně o existenci otevřené možnosti, že vládnoucí budou vystřídáni. Nemusí se to všeobecně očekávat, ale nesmí být vyloučeno, že to nastane. Druhý rys se váže k tomu, aby vítěz voleb mohl opravdu převzít výkonnou moc. Przeworski negativní příklad narušení tohoto charakteru soutěže ukazuje na „kouzelném“ prohlášení meziválečného salvadorského diktátora generála Romera o konání prvních svobodných voleb coby „vstupenky“ země do klubu civilizovaných národů. Generál na závěr svého prohlášení připojil bod o nutné přítomnosti vojáků ve volebních místnostech, a to pro případ, že by opozice při sčítání hlasů vyhrála. Soutěživost voleb tak v tomto případě byla pouhou fikcí. Třetí rys – opakovatelnost – se vztahuje k cykličnosti voleb, kdy dnešní vítěz nesmí znemožňovat politické konkurenci vítězství v příštích volbách. Aktuální poražený tak nesmí přijít o právo soutěžit v budoucnu, může ovlivňovat legislativu, působit na byrokratický aparát státu či hledat zastání u soudu.

Przeworski a jeho spolupracovníci dále kladou důraz na vazbu mezi soutěživostí voleb a obsazováním volených úřadů, přičemž konstruují tři základní pravidla. Zaprvé hlava exekutivy (prezident, premiér) musí být volená, ať už přímo, nebo nepřímo (například vyslovením důvěry legislativním orgánem), zadruhé parlament musí být volený a zatřetí musí existovat více než pouze jedna politická strana. Bez naplnění všech těchto tří pravidel se nedá hovořit o demokratickém režimu.

Klíčovým přínosem Przeworského koncepce je možnost stanovit jasnou hranici mezi současnými demokraciemi a diktaturami. Má to výhodu s ohledem na problémy, na něž jsme už upozornili a o nichž bude ještě zmínka v souvislosti se spory okolo demokratičnosti řady nových režimů zrozených v závěru 20. století. V této souvislosti je dobré uvést, že Przeworski se svým týmem zpracoval rozsáhlý a hojně citovaný výzkum demokratických a nedemokratických režimů mezi lety 1950 až 1990. Tento demokratický minimalismus ovšem vykazuje stejnou slabinu jako původní Schumpeterova koncepce, a to pomínutí analýzy kvality jiných demokratických institucí než voleb.

* * *

Pro zhodnocení popsaných konceptů demokracie je výstižný shrnující postřeh Petera Maira (2008a: 114–115). Tento politolog si všímá obecnější tendence v demokratické teorii, kde se často střetávají „úzké“ (*thin*) koncepce demokracie, kon-

centrující se hlavně na volby, a „silné“ (*thick*) koncepce, které usilují o robustnější (rozvinutější) demokratické konstrukce. Mair připomíná, že nejde o nic nového, tato diskuse se teorií demokracie vine dlouhodobě. V této souvislosti zmiňuje mimo jiné starší dichotomické chápání demokracie u Roberta Dahla. Dahl ve svém raném díle „Úvod do teorie demokracie“ (1956) proti sobě stavěl „úzké“ populistické⁸ pojetí demokracie, založené na myšlenkách politické rovnosti, suverenity lidu a rozhodování většiny, a „širší“ pojetí Jamese Madisona, které vycházelo z liberálně konstitučního základu tvořeného systémem ústavních brzd bránících nastolení tyranie většiny. Pro demokratickou teorii i praxi je tak typická tenze mezi dvěma demokratickými pilíři, a to pilíři založeném na „vůli lidu“ a pilíři liberálně konstitučním. K základním bodům, které se v této souvislosti diskutují, patří míra zapojení *dému*⁹ do vládnutí (a případné negativní dopady, které to má na kvalitu přijímaných rozhodnutí), charakter ústavních omezení a kontroly výkonné moci. Mair svým postřehem ukazuje na dlouhodobý a stále živý charakter diskuse nad otázkami, jaká je optimální konstrukce demokracie a jaké jsou nezbytné komponenty demokratického režimu.

VLNY DEMOKRATIZACE, JEJICH POJÍMÁNÍ A VÝZNAM

Jak už naznačil předchozí text, demokracie je často nahlížena coby *vývojový fenomen*. Výmluvný je v tomto ohledu Robert Dahl (1995: 2000), když při hledání kořenů polyarchie píše, že se jedná o historický výsledek úsilí o demokratizaci a liberalizaci politických institucí národních států. Teoretici demokracie tím přirozeně a logicky reflektují proces formování demokratických režimů a nárůst jejich počtu v průběhu posledních dvou století. V tomto ohledu je příznačné chápání termínu *demokratizace* coby vyjádření *směřování* k demokracii. Například Laurence Whitehead (2002: 27) demokratizaci označuje za „komplexní, dlouhodobý a dynamický proces s otevřeným koncem“. Velmi podobně o ní jako o „dynamickém procesu, který vždy zůstává neúplný a trvale je vystaven riziku zvratu“ hovoří Charles Tilly (2007: xi). Tyto definice mají své kořeny v historické zkušenosti prolamování bariér a rozšiřování práv občanů v rámci západních národních států, například v získávání volebního práva dalšími a dalšími skupinami obyvatel, a také v růstu počtu polyarchií (demokracií) ve světě v průběhu času. Dále tyto definice zohledňují *hrozbu zpětného pohybu a případně i riziko krachu demokracie*.

Tento obousměrný vývojový trend moderních demokracií vyjádřil Samuel Huntington v roce 1991 ve svém globálně pojatém konceptu *vln demokratizace*. Díky tehdejšímu boomeru odborného i veřejného zájmu o problematiku demokratizace se jeho kniha *Třetí vlna. Demokratizace na sklonku dvacátého století* stala bestsellerem.

8 Odvozeno od latinského slova *populus* – lid.

9 *Démos* – řecký výraz pro lid.

Za demokratizační vlnu Huntington označil „skupinu přechodů od nedemokratických vládních režimů k režimům demokratickým, k nimž dochází v nějakém ohraničeném časovém období a je jich podstatně více než přechodů opačným směrem, které se odehrávají v témž období“ (Huntington 2008: 24). Při určení režimu, který lze považovat za demokratický, se Huntington přidržel minimálního schumpeterovského pojetí svobodných a férových voleb. Spojil to časově s momentem, kdy v dané zemi alespoň polovina mužského obyvatelstva získá volební právo a výkonná moc se stává závislou na parlamentu nebo je přímo volena ve volbách. Na této bázi konstruuje Huntington tři demokratizační vlny zachycené v tabulce 2.

Po prvních dvou demokratizačních vlnách následovaly zpětné vlny poklesu počtu demokracií a nárůstu diktatur. Za součást „demokratizační vlny“ považuje Huntington i stav, kdy režim v dané zemi sice nepřešel k „plné“ demokracii, ale přece jen prodělal liberalizaci politických institucí. To znamená, že došlo k částečnému otevření starého nedemokratického systému, který obvykle propustil politické vězně, uvolnil cenzuru nebo připustil debatu o některých, do té doby tabuizovaných tématech. Stejně tak se zpětnými vlnami spojuje Huntington zpětné pohyby, kdy režim v liberalizovaném autoritarismu obrazně řečeno opět přitvrdí. Huntington upozorňuje, že časové zachycení vln nemá absolutní platnost, protože některé případy se trendu vymykají. Příkladem je třeba Španělsko na začátku 30. let, které tehdy přešlo do „demokratického tábora“, přičemž současně už naplno běžela zpětná vlna.

Tabulka č. 2: Huntingtonovy vlny demokratizace a zpětné vlny

Demokratizační vlny / zpětné vlny	Časové období	Příklady plně demokratizovaných zemí / pádů demokracií
První (dlouhá) demokratizační vlna	1828–1926	USA, Velká Británie, Francie, Itálie, Belgie, Nizozemsko, Argentina, Československo, Polsko
První zpětná vlna	1922–1942	Itálie, Polsko, Litva, Německo, Rakousko, Brazílie, Argentina, Španělsko, Československo
Druhá (krátká) demokratizační vlna	1943–1962	Spolková republika Německo, Rakousko, Japonsko, Itálie, Brazílie, Kostarika, Kolumbie, Peru, Venezuela, Indie, Srí Lanka, Izrael, Nigérie
Druhá zpětná vlna	1958–1975	Peru, Brazílie, Bolívie, Chile, Uruguay, Pákistán, Řecko, Nigérie, Filipíny
Třetí vlna	od 1974	Portugalsko, Španělsko, Řecko, Ekvádor, Peru, Argentina, Tchaj-wan, Jižní Korea, Pákistán, Filipíny, Polsko, Maďarsko, NDR, Československo, Rumunsko, Panama, Chile, Nikaragua, Jihoafrická republika

Zdroj: podle Huntington 2008.

Pokud stručně shrneme časový rámec vln: první, dobou trvání dlouhá demokratizační vlna od 20. let 19. století do 20. let 20. století, se týkala hlavně severní Ameriky a západní, později i střední Evropy. Následovala zpětná vlna spojená s nástupem fašistických a autoritativních režimů v průběhu meziválečného období. Druhá, časově krátká demokratizační vlna, započala na konci druhé světové války a týkala se nejenom osvobozených okupovaných zemí v Evropě, ale i nově vznikajících nezávislých mimoevropských států. Zpětný pohyb se začal projevovat na konci 50. let 20. století. Třetí demokratizační vlna se pak zvedla v poslední čtvrtině 20. století a dotkla se většiny světa. Jejím efektem bylo, že na konci minulého století se počet demokracií zvýšil na historické maximum. Největší výjimku, již se tato vlna téměř nedotkla, představovaly islámské země.

Mezníky jednotlivých vln a zpětných vln považuje Huntington spíše za orientační a do určité míry svévolně stanovené (Huntington 2008: 24). Totéž lze říci o určité nepřesnosti při nakládání s vlastními kritérii toho, co lze označit za demokratický režim. Týká se to i „startovního“ momentu celého konceptu, který je propojen se Spojenými státy, kde v prezidentských volbách v roce 1828 poprvé volila více než polovina bílých mužů. Huntington tak neuplatnil důsledný výpočet z veškeré mužské populace, tj. i černošské nebo indiánské. Pro tyto a další „nedůslednosti“ se Huntingtonovo pojetí demokratizačních vln stalo předmětem debaty. Z kritických připomínek je pro účel této knihy prospěšné uvést tři. Zprv je to už zmíněný volnější přístup k vytyčeným kritériím demokratického režimu a nerespektování představy Dahlovy polyarchie, zejména v podobě pomnutí všeobecného volebního práva pro veškeré dospělé obyvatelstvo nebo alespoň jeho většinu včetně žen, což kritizují například Renske Doorenspleet (2000) nebo Pamela Paxton (2000). Tyto připomínky ale nepovažujeme za oprávněné. Dnešní představu liberální demokracie nelze aplikovat na desítky let staré historické realie. Demokracie je nepochybně vývojový fenomén a rigidní aplikace představy, že ženy či minimálně jejich většina musí mít volební právo, by z demokratické „rodiny“ vyřadila řadu západoevropských zemí, jako jsou Francie či Švýcarsko, ještě po značnou část 20. století (názorně dále v textu zavádění volebního práva v tabulce 4).

Zadruhé se diskuse dočkalo – podle Huntingtonových kritiků rovněž nepřesné – časové vymezení jednotlivých vln a zpětných vln. Nadnášeny jsou hlavně argumenty o nezřetelnosti jasného regresivního trendu charakteristického podle Huntingtona pro období druhé zpětné vlny od konce 50. do poloviny 70. let 20. století. V důsledku dekolonizace Afriky a Asie tehdy prudce stoupal počet nových států. Některými autory prezentovaná data ukazují, že procento demokracií v rámci této stoupající množiny nových států skutečně klesalo. Avšak v absolutních číslech počtu zemí s demokratickým režimem je možné naopak hovořit o nárůstu demokratických režimů. Toto období se navíc při bližším pohledu jeví velmi rozmanitě a trendově nepřilíší jasně, a to i proto, že řada zemí byla velmi nestabilní a střídaly se v nich v rychlém sledu demokracie a diktatury. Dá se tak spíše mluvit o *fluktuaci* než o jednoznačně sestupném trendu (Doorenspleet 2000, Przeworski et al. 2000: 42–45).

Asi nejdůležitější je třetí typ připomínek kritizujících Huntingtonovo zahrnutí demokratických přechodů v jižní Evropě (Portugalsko, Řecko a Španělsko) a Latinské Americe (většina zemí tohoto regionu) od poloviny 70. a v 80. letech 20. století do jedné vlny s přechody ve střední a východní Evropě, spojenými s rokem 1989. Nabízí se zde otázka, zda nelze demokratický přechod Španělska či Portugalska chápat spíše jako dokončení druhé vlny demokratizace, a to s ohledem na původ a profil místních nedemokratických formovaných ještě meziválečným autoritářským vzestupem. Podobně Huntingtonovi kritici poukazují na rozdíly v charakteru a příčinách pádu převážně vojenských autoritativních režimů v Latinské Americe a značně odlišných komunistických režimů ve střední a východní Evropě, jejichž konec determinoval úpadek Sovětského svazu a všeobecná ztráta víry v marxisticko-leninskou ideologii (přehledné shrnutí celé debaty Fiala 2009). Jean Grugel (2002) z naznačených důvodů „protáhl“ konec druhé demokratizační vlny až k roku 1989 a teprve konec komunistických režimů považuje za začátek třetí demokratizační vlny. Jinak postupoval Klaus von Beyme (1994: 11–12), který se ovšem zaměřoval pouze na demokratizační procesy v Evropě ve 20. století. První a druhou vlnu demokratizace spojil s nastolováním demokratických režimů po obou světových válkách, třetí vlnu s tím, co se dělo v jižní Evropě v polovině 70. let 20. století, a za čtvrtou vlnu považuje demokratizační procesy ve střední a východní Evropě po roce 1989.

Uvedené rekonceptualizace původní představy demokratizačních vln mají nepochybně racionální zdůvodnění. Nicméně Huntingtonův pohled jdoucí univerzálně prostorem a časem umožňuje načrtnout přehlednou globální perspektivu, i když v dílčích aspektech nemusí být přesný. Pro přidržení se huntingtonovského obecného celosvětového rámce tří velkých demokratizačních vln hovoří i přístup řady politologů, kteří v komparativních pracích přirozeně propojovali pohled na přechody k demokracii v různých částech světa a vedle rozdílů identifikovali i podobnosti (srov. například Przeworski 1991 nebo Linz – Stepan 1996). Dalším, byť samozřejmě spíše jen pomocným argumentem je hluboké zakořenění Huntingtonovy podoby vln v politické vědě a do jisté míry i fakt, že se prozatím zřejmě nerýsuje žádná masivní nová demokratizační či zpětná vlna. Příznačné jsou v tomto ohledu diskuse kolem konce třetí vlny. Impulzy k těmto diskusím poskytují zvláště náhlá „ukončení“ demokracie v nějaké velké zemi, jako se to stalo například v důsledku vojenského převratu ve stořicetimilionovém Pákistánu v roce 1999 (srov. například Diamond 2001). Místní slabý demokratický režim, prolezlý v horních patrech politiky všudypřítomnou korupcí a neschopný kontrolovat část území státu, nahradil vojenský autoritativní režim, který se pustil do ambiciózních politických, společenských a hospodářských reforem s cílem proměnit stát a nastolit stabilitu. Hlavní postava režimu generál Pervíz Mušaraf se přitom brzy pokusil získat širší společenskou podporu obnovou některých demokratických institucí včetně riskantního experimentu se soutěživými volbami. Situace se mu ovšem vymkla zpod kontroly a ke konci první dekády 21. století následoval přechod k demokratické vládě, která je ovšem velmi slabá. Pákistán tak evidentně není „vlajkovou lodí“ nějaké další

demokratizační vlny (či zpětné vlny), ale projevuje se v něm dlouhodobá místní „tradice“ střídání nestabilní demokracie a nepříliš pevné autokracie opřené hlavně o armádu.

Podobnou, ovšem pouze na postkomunistický svět omezenou diskusi o další demokratizační vlně vyvolaly takzvané barevné revoluce v prvních letech 21. století, které proběhly v Srbsku, v Gruzii, na Ukrajině a v Kyrgyzstánu (McFaul 2005). Pro pochopení je nutné uvést, že k barevným revolucím došlo v zemích, pro něž byl po demokratizační vlně z přelomu 80. a 90. let 20. století typický pestrý mix demokratických a autoritativních elementů. S výjimkou Srbska však „porevoluční“ vývoj v těchto zemích nepotvrdil naděje na nastolení polyarchie v dahlovském smyslu (Tudoroiu 2007, Zharebkin 2009).

Podobně skepticky lze hodnotit takzvané arabské jaro, tedy protesty a povstání namířené proti některým nedemokratickým režimům v muslimském světě začátkem druhého desetiletí 21. století. Během arabského jara se některé z těchto nedemokratických režimů zhroutily nebo se ocitly ve velkých problémech. Avšak zpravidla následoval buď rychlý návrat k nedemokracii jako v Egyptě nebo, jako v Sýrii, Libyi a Jemenu, zabřednutí do občanské války, případně politického chaosu oslabujícího kapacitu těchto států. Otevřelo to mimo jiného prostor k vzestupu teroristické organizace Islámský stát. Vytvoření demokratického režimu, k čemuž došlo v Tunisku, zůstalo výjimkou.

Pokud bychom se pokusili o střízlivé zhodnocení, v současnosti nelze vysledovat žádný převratný nový demokratizační trend. Výzkumy měřící rozšířenost demokracie ve světě, z nichž nejznámější provádí americký Freedom House, naznačují od konce 90. let 20. století v podstatě stagnaci. Jak zobrazuje tabulka 3, počet demokratických režimů dramaticky nestoupá, ani neklesá.

Tabulka č. 3: Vývoj demokratických režimů ve světě

Rok	Počet demokracií	Celkový počet zemí	Procento demokracií z celkového počtu zemí
1974	39	142	28
1990	76	165	46
1992	99	186	53
1997	117	191	61
2000	120	192	63
2004	119	192	62
2009	116	194	60
2013	122	195	63
2016	123	195	63

Zdroj: Freedom House (2017, sekce „Electoral Democracy Data“).

režimu výmluvně vypovídalo, že *perestrojku* (přestavbu) a *glasnost'* (otevřenost) hlásanou od poloviny 80. let Gorbačovovým vedením Sovětského svazu vnímali předlistopadoví komunisté s velkou nechutí, protože až příliš připomínaly myšlenky zavrženého Pražského jara (srov. například Otáhal 1994, Durman 1998).

Posttotalitní režimy nepředstavují ani po pádu komunistických režimů ve střední a východní Evropě prázdnou kategorii. Ze stále existujících komunistických režimů sem spadá Čína, Vietnam a poněkud sporně i Kuba. V případě Kuby je sporná existence nutné „vstupní podmínky“ v podobě předchozího intenzivního totalitního období. Pochybnosti v tomto ohledu vyvolává zejména starší praxe castrovského režimu, který pragmaticky otevíral prostor pro masovou emigraci s ním nesouhlasících obyvatel. Podobně nejsou vyloučeny pokusy o etablování nových totalitních režimů, jak to v závěru 20. století předvedli Talibové v Afghánistánu. I když byl monistický a ideologický základ jimi vytvářeného režimu jiný než v případě stalinového Sovětského svazu nebo nacistického Německa, nevylučuje to diskusi o totalitním charakteru jejich režimu, protože byla zjevná intenzivní snaha indoktrinovat a změnit společnost v duchu radikální představy islámu.

Poslední z významných forem moderních autokracií, které je nutné zmínit, reprezentují *sultanistické režimy*. Jejich legitimita je založená na personální moci vládce, která v mnohém kopíruje tradiční absolutisticky chápanou monarchistickou autoritu, respektive využívá jejich přetrvávajících obvykle silných pozůstatků. I proto jsou podobné režimy úspěšné spíše v agrárních, ekonomicky slabě rozvinutých zemích. Vládce – „sultán“ – chápe stát jako své dominium, s nímž může volně nakládat podle svého uvážení. Týká se to nejenom veřejné sféry, ale i sféry soukromé, když typicky rozděljuje majetek těch, kteří upadli v nemilost. Ideologie v takovém režimu nehraje velkou roli. Stejně tak vládce obvykle neprosazuje nějaké zvláštní třídní či jiné zájmy mimo svých vlastních zájmů, potažmo zájmů spřízněného úzkého okruhu. Klíčovou roli v loajalitě k „sultánovi“ hraje strach a odměňování věrných, což zpravidla provází nepotismus, klientelismus a korupce. K příkladům sultanistických režimů patří už zmíněný Trujillův režim v Dominikánské republice, Marcosův režim na Filipínách do poloviny 80. let 20. století, Irák Saddáma Husajna před americkou intervencí v roce 2003 nebo Ceausescovo Rumunsko před rokem 1989. K posledním dvěma zmíněným příkladům se sluší dodat, že Irák v průběhu vlády Saddáma Husajna prošel vývojem a pro starší období je nepochybně vhodnější pracovat s ním v rámci kategorie autoritativních režimů nebo případně vést debatu o jeho přibližování se totalitním režimům. Podobně u Ceausescova Rumunska se jednalo o pozoruhodný a ve východním bloku ojedinělý výsledek transformace původního totalitního komunistického režimu. Rumunská komunistická strana sice formálně zůstala vůdčí silou, ale vedoucí posty ve státě se staly pašalíkem, jímž diktátorský pár Nikolae a Elena Ceausescu odměňoval své příbuzné a nohsledy.

Ne zcela zanedbatelným fenoménem jsou rovněž *sultanistické tendence* projevující se v různých typech nedemokratických režimů, což může vést k posunům v jejich charakteru. Názorným příkladem je jedna z nejtrvalejších moderních diktatur – komunistická Severní Korea. Tato země bývá často nahlížena jako jeden

z případů totalitního režimu. Nicméně už v posledních letech či spíše desetiletích před smrtí klíčové a už za života zbožštělé postavy režimu Kim Ir Sena v roce 1994 se zřetelně rýsovalo nástupnictví jeho syna Kim Čong-Ila, který postupně přebíral důležité funkce v zemi a po otcově smrti naprosto v duchu sultanismu zcela zaujal jeho místo. Tento scénář se zopakoval v roce 2011, kdy se po smrti Kim Čong-Ila novou hlavou severokorejského režimu stal jeho syn Kim Čong-Un. Popsané zpochybňuje jednoznačné přiřazení severokorejského režimu a přesněji je hovořit o jeho smíšené povaze na pomezí dvou kategorií nedemokratických režimů: totalitního a sultanistického (podrobně k sultanistickým režimům Chehabí – Linz 1998, přehledné shrnutí geneze tohoto konceptu Brooker 2000: 52–56, ke specifikům Severní Koreje v češtině například Buzo 2003).

PŘECHODY K DEMOKRACII A DEMOKRATICKÁ KONSOLIDACE

Přiblížené rozdíl mezi jednotlivými druhy nedemokratických režimů jsou významné, co se týče vyhlídek na přechod k demokracii. Mezi politology zkoumajícími demokratizaci ovšem nepanuje jednota v nahlížení vlivu podoby režimu na charakter přechodu. Stejně tak se velmi liší nahlížení na klasifikaci demokratických přechodů a používaná terminologie. Celou záležitost ještě komplikuje fakt, že cesta dané země k demokracii bývá někdy značně klikatá, což ztěžuje přesnou klasifikaci způsobu přechodu. Vzhledem k omezenému prostoru, který je možné této záležitosti věnovat, lze proto udělat jen několik krátkých, zobecňujících poznámek.¹²

Je téměř vyloučené, že by k demokratickému přechodu došlo při existenci totalitního režimu v daném státě. Povaha totalitního režimu takovou variantu zpravidla eliminuje, a to s výjimkou případů, kdy je takový režim *odstraněn vnějším zápasem*, jako se to stalo v Německu na konci druhé světové války nebo v Kambodži Rudých Khmerů po vietnamském vpádu na konci 70. let 20. století. Naopak u autoritativních režimů je šance na demokratický přechod výrazně vyšší. Platí přitom, že v obvykle heterogenní vládnoucí elitě se mohou prosadit stoupenci „kontrolovaných změn“, kterým se z důvodu ekonomicky bezvýchodné situace, neúspěchu snahy o eliminaci silné opozice anebo třeba mezinárodního tlaku jeví racionální přistoupit na jednání s opozicí. Častou cestou ukončení starého autoritativního režimu tak bývá *sjednaný přechod* (dohoda, pakt) mezi reformní částí staré režimní elity a umírněnou demokratickou opozicí, která zajistí poklidný přechod. Za příklady jsou brány Polsko v závěru 80. let 20. století, když Jaruzelského mocenská elita došla k závěru, že přetrvání jejich režimu je dlouhodobě neudržitelné, nebo Španělsko po smrti Francisca Franca.

U postfrankistického režimu byl ovšem v počátcích demokratického přechodu zjevný velký význam iniciačního impulzu generálova nástupce, krále Juana Carlose zahájit kontrolované změny režimu, proto se tento případ v první fázi blíží

¹² Přehledné představení klasifikací demokratických přechodů a používané terminologie poskytují v češtině starší klasická práce Vladimíry Dvořákové a Jiřího Kunce (1994) a nověji publikace Marka Ženiška (2006).

situaci, kdy se část elity starého režimu sama rozhodne iniciovat demokratizační změny, protože jí dosavadní uspořádání přestane vyhovovat. Terminologicky je pro tuto situaci nejvýstižnější výraz *přechod shora* (používá se také pojem stáhnutí se či vnucení). Za příklady přechodu shora bývá označován Ekvádor v závěru 70. a Brazílie v první polovině 80. let 20. století, kdy se armáda rozhodla předat moc civilní vládě.

U posttotalitních režimů velmi záleží na míře jejich rigidity. Jak demonstruje případ zralého maďarského komunistického režimu, je zde možná cesta, kdy změny nastartuje rozhodnutí části režimních reformistů, tj. půjde o prosazení změny „shora“. Někteří autoři ovšem Maďarsko uvádějí i jako příklad dohody s opozicí, což je důsledek nejednoznačnosti vývoje v závěru 80. let.¹³ Naopak československý zamrzlý posttotalitní režim demonstruje mizivou šanci na dohodu. Demokratický přechod v Československu se tak v zásadě dá označit za *kolaps* (zhroucení) starého režimu, který nicméně proběhl poměrně klidně či možná výstižněji řečeno spořádaně. Podobně jako u Maďarska je možné hovořit o určité nejednoznačnosti klasifikace v tom, že zde byly přítomny i prvky vyjednaného přechodu zejména v podobě formálního vytvoření instituce „kulatého stolu“. V československém případě byl jejich význam ovšem zjevně sekundární.

U sultanistických režimů je šance na dohodu se sultánem mizivá. Téměř pravidlem jsou zde více či méně násilné prvky v přechodu, který se může fakticky blížit revoluci či občanské válce, což názorně ukazují příklady Nikaraguy po odstranění Somozova režimu na přelomu 70. a 80. let nebo Rumunska v roce 1989. Přehledné zachycení způsobů přechodu k demokracii v kontextu typů politických režimů a jejich příklady nabízí tabulka 7.

U přechodů k demokracii s novějším datem stojí za zmínku *obecný* růst významu mezinárodního kontextu a vnějšího tlaku jako důležitého a někdy dokonce hlavního faktoru změny starého režimu. Od 70., 80. a hlavně 90. let 20. století se totiž *democracy promotion*, tj. vyjádření podpory, podněcování demokratizace či výjimečně i přímý vojenský zásah, stalo neopominutelnou součástí působení Spojených států či Evropské unie. Samozřejmě celá věc není černobílá a nelze pomínout, že vnější demokratizační působení nemusí být konzistentní a může podléhat konjunkturálním výkyvům. Jako názorný příklad mohou sloužit Spojené státy v době prezidentury George W. Bushe, které provedly intervenci proti režimu Saddáma Husajna v Iráku, ale souběžně projevovaly ochotu spolupracovat s již zmíněnou, tehdy čerstvě nastolenou diktaturou Parvize Mušarafa v Pákistánu, protože ji považovaly za důležitého spojence v boji s islámskou organizací Al-Káida (srov. Carothers 2003). Jak rovněž ukazuje irácký případ, vnější vojenské odstranění diktatury může otevřít nebezpečnou Pandořinu skříňku historických, náboženských a etnických animozit a otevřít prostor pro vleklou občanskou válku.

13 Určitou komplikaci představuje i fakt, že maďarský komunistický režim se v posledních měsících své existence zjevně posunul od posttotalitního k autoritativnímu.

Tabulka č. 7: Přechody k demokracii a typy politických režimů s příklady vybraných zemí

Druh přechodu k demokracii / Typ politického režimu	Totalitní	Posttotalitní	Autoritativní	Sultanistický
<i>Odstranění vnějším zásahem</i>	Německo (1945)			Irák (2003)
<i>Sjednaný přechod</i>			Polsko (1989), Španělsko (1975, s výhradami)	
<i>Zhroucení</i>		Československo a východní Německo (1989)	Argentina (1983)	Nikaragua (1979), Rumunsko (1989)
<i>Přechod shora</i>			Ekvádor (1979), Brazílie (1985)	

Zdroj: autoři.

Poznámka

Rok uváděný v závorce za danou zemí je nutné ve většině případů brát jako orientační, protože demokratický přechod se obvykle odehrával v delším časovém období.

Tím se od přechodů k demokracii dostáváme k tématu *konsolidace demokracie*, tj. stabilizace a vytvoření perspektivy dlouhodobého přetrvání nového demokratického režimu. Přechod k demokracii a demokratická konsolidace jsou dvě různé záležitosti, byť v praxi se mohou překrývat. Zatímco přechod začíná spolu s pádem předchozího nedemokratického režimu a končí vytvořením relativně stabilní konfigurace demokratických institucí, demokratická konsolidace je spojena s dosažením podpory a souhlasu politických aktérů i veřejnosti pro instituce a pravidla nového režimu. Řečeno ve zkratce známým sloganem klasiků Juana Linze a Adama Przeworského: jde o to, aby se demokracie stala „jedinou hrou ve městě“ (*only game in town*). Konsolidace obvykle vyžaduje mnohem delší čas než tranzice a vzhledem k počtu zúčastněných aktérů a rozmanitosti sfér, kterých se týká (politické, ekonomické, právní, společenské atd.), představuje komplikovanou záležitost. Odpovídá tomu poměrně náročná představa konsolidované demokracie u některých autorů. Například Juan Linz a Alfred Stepan (1996: 5-6) uvádí tři klíčové dimenze konsolidace. Za prvé, z hlediska chování jde o stav, kdy žádný významný politický, ekonomický či jiný aktér neusiluje o nastolení nedemokratického režimu nebo se neuchyluje k násilí či zahraniční intervenci, aby narušil územní integritu státu. Za druhé, z hlediska postojů se jedná o situaci, kdy většina veřejnosti je přesvědčena, že řízení státu skrze demokratické procedury a instituce jsou jediné správné a antisystémové síly jsou malé a izolované. Za třetí, z hlediska institucí platí, že

aktéři jsou zvyklí řešit své konflikty v jejich rámci, tj. pomocí zavedených procedur a norem. Toto trojdimenzionální vymezení Linz a Stepan doplňují výčtem zvláště významných oblastí, které má konsolidovaná demokracie splňovat (např. existence živé a vitální občanské společnosti, autonomní a hodnotově zakotvené politické obce atd.). Michal Kubát (2003: 17) toto vymezení konsolidace charakterizuje výstižně jako naplnění obsahu demokracie, tedy dosažení stavu, kdy demokraticky zvolení politici skutečně demokraticky vládnou.

Konsolidace demokracie, stejně jako samotný přechod k demokracii, nemá automaticky jistý výsledek. Následující stránky ukazují velmi odlišné vývojové trendy jednotlivých zemí a také různost konceptuálního pojmání, která se zde dá vysledovat.

VÝVOJ CHARAKTERU REŽIMŮ ZROZENÝCH VE TŘETÍ VLNĚ DEMOKRATIZACE

V předchozím textu jsme už narazili na problém klasifikace řady nových politických režimů, které vznikly v rámci huntingtonovské třetí vlny demokratizace. Připomeňme už zmíněný O'Donnellův koncept *delegativní demokracie* vztahovaný na Latinskou Ameriku, v němž přímo volený a svým politickým stylem populistický prezident ignoruje ústavní mantinely a demokratické brzdy. Jako odůvodnění svých kroků taková hlava státu používá odkazy na „vyšší zájem národa“ či „záchranu země“ (O'Donnell 1994). Ještě známějším – a to i mimo sféru odborné veřejnosti – se stal Fareed Zakaria (1997), který prakticky ve stejné době jako O'Donnell psal o „expandujícím průmyslu“ *neliberálních demokracií* fungujících v různých koutech světa. V neliberálních demokraciích se sice konají soutěživé volby, ovšem současně je vládnoucí elitou více či méně deformován právní stát garantující liberální práva.

Ve výčtu dalších podobných konceptů demokracií s adjektivy by se dalo ještě dlouho pokračovat, nicméně pro náš účel postačí tyto dva zmíněné. Pro oba dva, stejně jako pro další podobné koncepty, je společný charismatický nebo alespoň personalistický vůdce, slabá ochrana základních liberálních svobod a autokratickou minulostí zatížená politická kultura, která je nasycená populismem a klientelismem. Stejně tak se v takové zemi konají alespoň zčásti soutěživé volby.

Je nutné zdůraznit, že žádný z citovaných autorů nesměřoval, alespoň ne výslovně, ke konstrukci nové kategorie politického režimu, který by stál na pomezí demokracií a autoritarismů.¹⁴ Spíše se snažili popsat stav typický pro řadu nových režimů v závěru 20. století. Nešlo o úplné novum. Robert Dahl (1971) už několik desetiletí předtím psal o režimech *blízkých polyarchii*, tedy ne sice plně demokratických, ale nejednalo se o nedemokracie. Podle našeho názoru není důvod tento přístup zavrhnout, protože umožňuje zaznamenat odchylky a deviace ve fungování demokracie, které v některých zemích nastaly.

¹⁴ Zpětně nicméně bývají Zakaria a O'Donnell některými autory, jako je například Andreas Schedler, přiřazováni k zakladatelům kategorie hybridních režimů.

Jiní autoři šli dál a přiklonili se k představě *hybridních režimů* coby specifické skupiny mixující autoritativní a demokratické rysy. Tento přístup měl své racionální důvody spojené se zmíněným nejasným osudem těchto režimů. Produktem byla řada přístupů snažících se pestrou množinu těchto režimů nějak rozumně uchopit a dále rozčlenit. V této souvislosti je dobré uvést alespoň vlivný text Larryho Diamonda „Promyšlení hybridních režimů“ (*Thinking about Hybrid Regimes*, 2002). Diamond zkonstruoval škálu, na níž „za“ liberální demokracií následuje volební demokracie a za nimi několik dalších „ještě méně“ demokratických typů.

Stručně řečeno, tyto „po“ volebních demokraciích následující typy režimů se mají lišit hlavně různou mírou soutěživosti. Poslední krajní kategorie – uzavřené autoritarismy – nevykazují žádnou. Avšak tento přístup v sobě obsahuje možný problém v podobě rizika smazání jasné hranice mezi tím, *co ještě je a co už není demokracie* (podrobné představení argumentů kritizujících Diamondovo pojetí Møller 2007 a Holzer – Balík 2007).

V první dekádě 21. století převažovalo projasňování charakteru politických režimů, které zasáhla třetí demokratizační vlna a většinou opustily „pásmo mlhy“, v níž se předtím pohybovaly. Onou mlhou je míněno, že se demokracie konsolidovala nebo naopak demokratizace selhala a došlo k nastolení nové nedemokracie. Díky časovému odstupu se tak dalo určit, jaký politický režim se v dané zemi konsolidoval (srov. Carothers 2002, Schedler 2006).

Rozsáhlá srovnávací studie významného německého politologa Wolfganga Merkela z roku 2007 tak mohla empiricky podloženě rozčlenit státy střední a východní Evropy do několika skupin. Například u čtyřech států Visegrádu, tedy Polska, Maďarska, Česka a Slovenska, tato studie konstatovala, že se kvalitou demokracie prakticky neliší od západoevropských liberálních demokracií. V případech Chorvatska, Bulharska či Rumunska německý politolog viděl zřetelný rozdíl ve stavu konsolidace demokracie, který ale nebyl ve srovnání s předchozí skupinou propastný. Ke zcela opačnému závěru dospěl Merkel u Ruska, kde hovořil o postupující autokratizaci. Pouze několik málo zemí střední a východní Evropy, mimo jiné Ukrajinu a Srbsko, považoval tento autor za země „s otevřeným konsolidačním koncem“, tedy s nejistotou, jak se budou dále vyvíjet (Merkel 2007: 426–431).

V průběhu druhého desetiletí 21. století nedošlo v řadě zemí střední a východní Evropy k podstatnějším změnám a Merkelovo hodnocení se pro ně dále považovat za platné. Avšak někde se pohyb odehrál, a to významný. Za nejzajímavější je možné považovat zpochybnění definitivnosti konsolidace demokracie, což se stalo předmětem debaty ve všech čtyřech zemích Visegrádu, nejintenzivněji v Maďarsku a Polsku. Někteří autoři v této souvislosti výstižně hovoří o hrozbě *dekonsolidace demokracie* (Dufek – Holzer – Mareš 2016). Kořeny zmíněného vývoje jsou spojeny s řadou faktorů, z nichž nejpodstatnější je výrazná společenská nespokojenost, která plyne z velkých, někdy dost nadsazených, očekávání (Roberts 2012). Tato nespokojenost byla sycená nejenom ekonomickými problémy, ale i emocionálními debatami o nedostatečném vyrovnání se s komunistickou minulostí,

obavami z dopadů evropské integrace na národní identitu nebo potížemi ve fungování některých politických institucí.

Maďarské politice dominující Viktor Orbán opřený o svou stranu Fidesz realizoval po roce 2010 svou představu konzervativního režimu zbaveného liberálních prvků. Byť to neznamenalo odstranění (volební) demokracie, zjevně se tím do hry znovu vrátilo téma charakteru politického režimu. Toto téma je součástí už naznačené debaty, zda může demokracie existovat bez liberalismu. V mnohém podobně se vyvíjela situace v Polsku po roce 2015, kdy se dostala k vládní moci strana Právo a spravedlnost Jarosława Kaczyńskiego.

Ani Česku se nevyhnula silná společenská frustrace, i když její příčiny se v některých aspektech lišily od Maďarska a Polska. Ještě důležitější rozdíl byl v aktérech odmítajících dosavadní politické uspořádání. V českých podmínkách nedošlo k vzestupu konzervativní formace, ale hlavním beneficentem frustrace lidí se stalo technokraticky orientované ANO vedené politickým podnikatelem Andrejem Babišem.

Na zhodnocení, zda se ve střední Evropě odehrává přechodný výkyv, nebo jde o projev nového významného trendu, je prozatím brzy. Zjevné ale je, že i v zemích, které ve třetí vlně demokratizace brzy dospěly k liberální demokracii, nemusí jít o neměnný stav. V této souvislosti je nutné všimnout si širších souvislostí a přiblížit několik názorných příkladů. Pozornost bude věnována také tomu, zda se v empirické realitě vyskytují trvalejší případy demokracií bez liberalismu.

POLITICKÉ REŽIMY NA ZAČÁTKU 21. STOLETÍ A PŘÍPADY ARGENTINY, INDIE A RUSKA

Pro směřování většiny nových režimů vzniklých v průběhu třetí vlny demokratizace jsou zajímavá zjištění dánského politologa Jørgena Møllera (2007). Møller dokládá, že výrazný vzestup počtu neliberálních režimů, to je „pouze“ volebních demokracií bez liberálních komponent na začátku 90. let 20. století, byl přechodným jevem.

Møller vychází z dat shromážděných organizací Freedom House, a to v časové perspektivě od začátku 90. let do poloviny první dekády 21. století. Na vysvětlenou je zapotřebí zmínit, že Freedom House na základě názoru expertů hodnotí každý rok míru respektování *politických práv a občanských svobod*. Politická práva zahrnují možnost občanů účastnit se politického procesu, pod čímž se skrývá například právo kandidovat ve volbách, férovost volebních pravidel, absence dominance armády, cizí mocnosti či totalitní strany atd. Občanské svobody jsou pak spojeny s dodržováním svobody projevu, sdružování, víry a stejně tak s fungujícím právním státem nebo ochranou individuální autonomie člověka. Politická práva tak fakticky odrážejí *volební* dimenzi demokracie, zatímco občanské svobody dimenzi *liberální*. Obě sféry jsou bodovány na škále 1 až 7. Čím je výsledné číslo vyšší, tím je horší stav dané sféry. Z obou sfér se posléze vypočte „průměrná známka“, která

slouží pro celkovou klasifikaci dané země. Země v rozmezí 1 až 2,5 spadají do kategorie svobodných států, 3 až 5 částečně svobodných a 5,5 až 7 nesvobodných. Pouze první kategorii považuje Freedom House za liberální demokracie. I když se měření Freedom House nedá přeceňovat, protože názory expertů, na nichž bodování stojí, nemohou být nikdy zcela objektivní, představují užitečný *orientační* rámec pro posuzování demokratičnosti či nedemokratičnosti dané země v delší časové perspektivě.

Møller šel cestou *oddělené* analýzy demokratické dimenze (politických práv) a liberální dimenze (občanských svobod). Za neliberální demokracie považoval ty státy, jejichž politická práva získaly od Freedom House hodnocení 1 až 2 a občanské svobody více než 2. Vysledoval přitom *trend*, kdy se od konce 90. let zjevně zmenšoval počet neliberálních demokracií a naopak liberálních demokracií mírně přibývalo. Když se podíváme na data Freedom House během druhé dekády 21. století, stvoří volební demokracie asi jednu desítku zemí (výše popsaný pohyb ve střední Evropě tento celkový počet zásadně nezměnil). Většina těchto zemí zůstává na „svých“ hodnotách už delší dobu, takže se dá předpokládat, že tento pozůstatek v 90. letech mnohem větší skupiny volebních demokracií je poměrně stabilní (srov. Freedom House 2017). Møller dále zjistil, že se jen ojediněle vyskytují země, u nichž by současně byla nízká „známka“ (1 až 2) u první a naopak výrazně vyšší (4 a více) u druhé dimenze. Zjevně tak po skončení transformační éry platí *pravidlo neslučitelnosti férových a svobodných voleb s větší restrikcí liberálních svobod*. V zemích, kde jsou hrubě potlačovány liberální svobody, nemůže dlouho přežít svobodná volební soutěž. Naopak tam, kde se liberální prostor zvětšuje, existuje šance na vylepšení férovosti volební soutěže. Jen zřídka lze tedy identifikovat dlouhodobější větší rozdíl mezi hodnocením dané země v dimenzi demokracie a liberalismu. Pregnantně shrnuto: *demokracie směřují k tomu být liberální a demokratické nebo neliberální a nedemokratické*. Jiná kombinace je vzácná, byť není vyloučená (srov. Mair 2008a).

To, co bylo zmíněno, lze názorněji popsat na případech třech zemí, které reprezentují velmi rozdílné politické trajektorie, a to Argentiny, Indie a Ruska. Argentina byla v souladu s tím, co o ní psali O'Donnell a Zakaria, brána v polovině 90. let jako příklad delegativní, respektive neliberální demokracie. Historicky zažila tato země v průběhu 20. století střídání k populismu inklinujících režimů ztělesňovaných Juanem Perónem nebo spojených s jeho odkazem a autoritativních vojenských režimů. Jak naznačuje tabulka 8 s daty Freedom House, Argentina záhy po pádu posledního vojenského režimu začátkem 80. let naplnila Møllerovo vymezení volební demokracie. Ovšem za liberální demokracii ji v poslední dekádě minulého století nebylo možné považovat, když byla víceméně stabilně hodnocena „známkou“ 2 za politická práva a „známkou“ 3 za občanské svobody. Podíváme-li se na argentinskou situaci více do hloubky, za zásadní moment lze brát podřízení armády civilní kontrole, což se odehrálo v době úřadování prezidenta Carlose Menema na přelomu 80. a 90. let 20. století. Změna ústavy v roce 1994 pak redukovala moc prezidenta a zejména možnost vydávat dekrety a posílila moc a autonomii parlamentu, soudnictví a jednotlivých provincií. Tato ústavní reforma

však přes některé pozitivní dopady nevyřešila problém slabšího parlamentního zázemí prezidentů, což souviselo se směřováním Argentiny od bipartismu k multipartismu (Jones 1997, Skidmore – Smith 2001). Možná důležitější roli ve stabilizaci demokracie tak měl výrazný ekonomický růst, který tehdy země zažila.

V prvních letech 21. století ovšem došlo ke státnímu bankrotu, který argentinskou demokracii silně rozkolísal. Bankrot byl důsledkem dlouhodobě rostoucího zahraničního zadlužení, jemuž země nedokázala efektivně čelit. Následoval ekonomický, společenský a politický chaos provázený mimo jiné rezignací tehdejšího prezidenta Fernanda de la Rúa a rychlým střídáním několika osob v prezidentském úřadu. V měření Freedom House se tento růstem kriminality a zhoršením právního prostředí doprovázený zmatek promítl do hodnocení dimenze politických práv i občanských svobod. Poměrně rychlé obnovení stability nicméně obě hodnoty vrátilo na úroveň z přelomu století, přičemž u dimenze občanských svobod došlo dokonce ke zlepšení. Argentina tak minimálně z pohledu dat Freedom House byla v polovině druhého desetiletí 21. století liberální demokracií. Nic na tom nemění fakt, že v zemi tradičně rozvinutý klientelismus prozatím nevykazuje klesající tendenci (srov. Levitsky 2007).

Druhý analyzovaný případ reprezentuje Indie, která je v současnosti podle měření Freedom House za rok 2016 největší zemí ze zbývajících „pouze“ volebních demokracií a mimo to jde o nejlidnatější demokracii světa. Je nutné zmínit, že klasifikace Indie coby volební demokracie sahá už před třetí vlnu demokratizace a fakticky lze o této zemi takto hovořit už od vyhlášení nezávislosti krátce po druhé světové válce. Na problémech Indie se významně podepisuje její mimořádně pestrá a složitá struktura. Tuto 25 státy tvořenou federaci s celkem více než miliardou obyvatel charakterizují mnohdy propastné kastovní, ekonomické a kulturní rozdíly. Z nejnáročnějších problémů indické společnosti je nutné zmínit alespoň četné náboženské spory mezi Hindy, muslimy a Sikhy. Politiku jak na federální, tak na nižších úrovních tradičně provází rozvinutý klientelismus, který ze země dělá jeden z politologicky nejkoumanějších případů.¹⁵

Indie přes všechno zmíněné vykazuje poměrně vysokou demokratickou kontinuitu s pouze občasnými přechodnými výkyvy. Poslední velký výkyv se pojí s první polovinou 90. let 20. století, kdy se prudce zvýšilo především nábožensky motivované násilí, přičemž k nejviditelnějším excesům tehdy patřilo zavraždění bývalého indického premiéra Rádžíva Gándhího. Výkonná moc na násilí reagovala tvrdými represemi, což prudce zhoršilo stav dodržování občanských svobod. Výrazným faktorem ovlivňujícím politiku se v tomto období stal vzestup nacionalistické hinduistické Indické lidové strany ohrožující dominanci tradičně největší politické strany Indického národního kongresu, což se podepsalo na přibývajících manipulacích při volbách (srov. Strmiska 1997). V závěru 90. let se nicméně odehrála vládní alternace, kdy byla Kongresová strana na delší dobu vytlačena do opozice

15 Nicméně je nutné dodat, že některé studie identifikují od začátku 21. století v některých indických státech obrát od klientelismu směrem k programově založené soutěži (Wilkinson 2007).

Tabulka č. 8: Vývoj politických práv a občanských svobod v Argentině, Indii a Rusku

Rok / Země	Argentina		Indie		Rusko	
	Politická práva	Občanské svobody	Politická práva	Občanské svobody	Politická práva	Občanské svobody
1979	6	5	2	2	-	-
leden 1981–srpen 1982	3	3	2	3	-	-
listop. 1983–listop. 1984	2	2	2	3	-	-
listop. 1985–listop. 1986	2	1	2	3	-	-
listop. 1987–listop. 1988	2	1	2	3	-	-
1990	1	3	2	3	-	-
1992	2	3	3	4	3	4
1994	2	3	4	4	3	4
1995	2	3	4	4	3	4
1996	2	3	2	4	3	4
1997	2	3	2	4	3	4
1998	3	3	2	3	4	4
1999	2	3	2	3	4	5
2000	1	2	2	3	5	5
2001	3	3	2	3	5	5
2002	3	3	2	3	5	5
2003	2	2	2	3	5	5
2004	2	2	2	3	6	5
2005	2	2	2	3	6	5
2006	2	2	2	3	6	5
2007	2	2	2	3	6	5
2008	2	2	2	3	6	5
2009	2	2	2	3	6	5
2010	2	2	2	2	6	5
2011	2	2	2	3	6	5
2012	2	2	2	3	6	5
2013	2	2	2	3	6	5
2014	2	2	2	3	6	6
2015	2	2	2	3	6	6
2016	2	2	2	3	7	6

Zdroj: Freedom House (2017).

Poznámka

Hodnocení probíhá každoročně, nicméně z rozsahových důvodů jsou v tabulce údaje do poloviny 90. let pouze za každý druhý rok. V některých letech hodnocení neprobíhalo za kalendářní roky, ale časově „přesahovalo“ i do dalšího roku (například leden 1981 až srpen 1982). Hodnocení pro Rusko začíná až po rozpadu Sovětského svazu.

a Indická lidová strana se chopila moci, aniž by to vedlo k zásadnímu zlomu ve vývoji demokracie. Potvrdilo se tím, že politická soutěživost zůstala přes problematické prostředí negativně ovlivňující férovost voleb v principu zachována. Od konce 90. let pak data Freedom House reflektují mírné vylepšení a stabilizaci hodnot politických práv i občanských svobod.

Indie není a v blízké budoucnosti vzhledem k víceméně kontinuálně přetrvávajícím problémům s kořeny hluboko v minulosti zřejmě ani nebude zemí, která by se dala označit za liberální demokracii. Výmluvné je nejenom násilí, stále provázející volby na všech úrovních, ale třeba i působení řady politiků s kriminální minulostí. Například po parlamentních volbách v roce 2004 měla téměř pětina zvolených politiků na kontě stíhání za nějaký trestný čin (Ganguly 2005: 166). Přesto se ale dá říci, že místní demokracie projevuje až překvapivě velkou schopnost revitalizace v krizových situacích, jako byla ta v první polovině 90. let. Podle vícero autorů zkoumajících tuto komplikovanou zemi na tom má lví podíl britská koloniální minulost a hlavně po ní zděděné politické instituce, zejména parlamentarismus a právní stát, i když to druhé v důsledku eroze nezávislosti soudnictví prodělalo v průběhu času určitý úpadek (Lane – Ersson 2003, Tilly 2007).

Třetí vybranou zemí je Rusko coby příklad úspěšně konsolidované diktatury. Základy současného režimu, ovšem velmi slabé, položil už první prezident v post-sovětské éře Boris Jelcin. Podíváme-li se na ústavu přijatou v roce 1993, jejím klíčovým elementem bylo vytvoření mimořádně mocné exekutivy, se silným prezidentem vybaveným široce koncipovaným oprávněním vydávat dekrety. V chaosu 90. let nicméně zůstala moc moskevského centra malá, omezená mimo jiné některými ekonomicky silnými regiony a vlivnými oligarchy, kteří zbohatli v důsledku divoké privatizace či přesněji rozkradení státního majetku. Jinak řečeno, státní kapacita Ruska coby státu oproti éře Sovětského svazu prudce klesla.

Nástup Vladimira Putina do prezidentského úřadu v roce 2000 znamenal oproti jelicinovskému období významnou změnu. Putin rychle upevnil moc státního centra nad Ruskem a období chaosu skončilo (Tsygankov 2014). Zvláště významné bylo, že ruský prezident omezil autonomii regionů a stejně tak se dokázal – někdy velmi drsně – vypořádat s oligarchy. Někteří z nich se prezidentovi podřídili, jiní zvolili emigraci. Politicky nejzajímavější byl osud oligarchy Michaila Chodorkovského. Chodorkovskij udělal z pohledu režimu několik „chyb“ v podobě finanční a jiné podpory opozice, zvažované kandidatury v prezidentských volbách a zamýšleného prodeje části své ropné společnosti Jukos do rukou zahraničních investorů, z čehož Kreml rozhodně nebyl nadšený. Reakcí bylo zatčení několika členů vedení firmy včetně Chodorkovského, a to na základě obvinění z daňových úniků. Jukos pak fakticky pohltila státní firma Rosněft a Chodorkovskij skončil ve vězení na Sibiři (podrobně například Remington 2008: 384).

Chodorkovského případ představoval doklad konsolidace diktatury, k níž za Putinovy éry došlo (zajímavé prizma náhledu na ruský režim prostřednictvím konceptu superprezidencialismu je nastíněno ve třetí kapitole). Putinovo dominantní postavení nezměnil jeho formální přesun z funkce prezidenta do pozice premiéra

po uplynutí dvou funkčních období v úřadu. Nový prezident zůstal zcela v jeho stínu. V roce 2012 se pak Putin do prezidentské funkce vrátil. (Ruská ústava umožňuje výkon dvou prezidentských období po sobě, tj. nebrání nové kandidatuře po působení někoho jiného v prezidentském úřadu.)

Důležitým základem legitimacy Putinova režimu byla nejenom určitá ekonomická stabilizace, která byla možná zejména díky růstu cen surovin, jež Rusko vyváží, ale také obnova národní hrdosti. Tuto obnovu doprovázela minimálně zčásti úspěšná snaha o znovuzískání velmocenského statusu ztraceného po rozpadu Sovětského svazu (Laqueur 2015). Náznorně se toto obnovování imperiální tradice projevilo v roce 2008, kdy ruské vojenské síly zasáhly proti snaze gruzínské armády získat nazpět kontrolu nad Jižní Osetií, která se od Gruzie odtrhla. Ještě výmluvnějším dokladem byla v roce 2014 anexe Krymu a dále odtržení části východní Ukrajiny s převažujícím ruskojazyčným obyvatelstvem, kde následně vznikly dvě quasinezávislé republiky. Obnovu imperiálních ambicí dobře dokumentovalo také ruské angažmá v syrském konfliktu na straně režimu Bašára Asada.

Autokratický charakter současného Ruska dokládá silné omezení politické plurality. Prostřednictvím vysokých bariér pro registraci politických stran a manipulací s volebním systémem se podařilo redukovat na minimum parlamentní zastoupení vůči režimu kritické opozice. Rovnost podmínek politické soutěže dále deformuje, že všechny důležité televizní kanály jsou pod přímou či nepřímou kontrolou státu. Výsledkem je drastický rozdíl ve viditelnosti vládních a opozičních politiků ve vysílání a velmi omezený přístup voličů k alternativním zdrojům informací. Na režimu nezávislý pohled nabízí pouze některá tištěná média a dále je přítomný v nových sociálních médiích na internetu. Podobně je významně redukována sféra občanského sdružování, a to hlavně mimo velká města. Volby provází i přímé falšování volebních výsledků, byť pro celkové výsledky mívá menší význam než zmíněná předvolební manipulace volebního a politického procesu. Nejflagrantnější bývá falšování výsledků v Čechensku, které má za sebou specifický vývoj v důsledku neúspěšného pokusu o separaci od Ruska, jehož likvidaci provázelo brutální násilí. V tomto regionu tak bývá průběh voleb zcela neprůhledný (srov. Azarova 2008).

Realitu volebních dní v Rusku proto často provází projevy nespokojenosti vůči vládní moci. Jako především kulisy určené pro zahraničí v této souvislosti vyznívají Kremlem používaná označení Ruska jako „řízené demokracie“ či „suverénní demokracie“. Hodnocení Freedom House obsažené v tabulce 8 dobře dokládá už zmíněnou tezi, že pokles férovosti voleb jde ruku v ruce se zhoršující se ochranou občanských svobod.

Přestože pro dnešní podobu ruského politického režimu byla nejdůležitější putinovská éra, své kořeny má tento režim už v 90. letech 20. století (srov. Holzer 2001, Shevtsova 2002, Holzer – Balík 2007). Ani tehdy se nedalo hovořit alespoň o naplnění představy volební demokracie. Jako příznačný symptom kontinuity mezi Jelcinovou a Putinovou érou je možné zmínit také specifický fenomén „strany moci“ coby proměnlivého seskupení úřednického a politického establishmentu s vazbou na prezidenta. Toto proprezidentské seskupení pod měnícími se názvy opakovaně

kandidovalo ve volbách už za Jelcina. V prvních letech Putinova prezidentství pak přijalo název Jednotné Rusko a popsané restriktce politické plurality jí zajistily postavení hegemonního stranického aktéra. Celkově shrnuto: Rusko se za Putina díky významnému posílení kapacity a akceschopnosti státních institucí změnilo v konsolidovanou nedemokracii

KONCEPTUALIZACE NOVÝCH AUTORITATIVNÍCH REŽIMŮ

Předestřený exkurz o ruském autoritarismu naznačil pozměněnou podobu mnoha nových diktatur na začátku 21. století. Otevírá to potřebu propracovanějšího konceptuálního uchopení. Jako zajímavé se nám jeví několik odlišných přístupů, které nyní stručně rozebereme. První představuje *soutěživý autoritarismus* severoamerických politologů Stevena Levitského a Lucana A. Wayne. Tento koncept konstruuje nový svébytný typ nedemokratického režimu. Zásadní odlišnost od „plných“ autoritativních režimů linzovského stříhu má spočívat ve faktu, že opozice v soutěživém autoritarismu disponuje možností legálně soutěžit o získání výkonné moci a *skutečnou* šanci jí za příznivých okolností získat (Levitsky – Way 2002 a 2010: 4–16). Souběžně s tím oba autoři vymezují soutěživý autoritarismus i vůči demokracii, když držitel či držitelé moci mají „znásilňovat“ minimálně jeden z atributů demokracie, které považují Levitský a Way za klíčové a to: 1) svobodné volby, 2) širokou ochranu občanských svobod nebo 3) relativně rovné podmínky pro jednotlivé politické hráče.

Vládnoucí establishment v soutěživém autoritativním režimu tak podstupuje proceduru voleb a je umožněna kandidatura opozice. Vítězství držitelů moci přitom zpravidla není dosahováno prostřednictvím přímého masivního falšování voleb, ale častým porušováním stanovených volebních „pravidel hry“ a jejich „upravováním“ podle toho, jak to vládnoucí moci zrovna vyhovuje. Kontrola opozice a nezávislých pozorovatelů nad volebním procesem bývá slabá. Režim také k udržení své převahy většinou nepoužívá přímé likvidační zásahy proti opozici. Opoziční politici sice mohou být zastrášováni, ovšem jen zřídka jsou uvězněni či vyháněni do exilu. Vládnoucí establishment místo toho používá sofistikovanější metody, jako je možnost volně nakládat se státními zdroji (státní aparát, finance) nebo větší či menší kontrola médií. Postup režimu vůči opozici a obecně nezávisle se chovajícím aktérům se tak na první pohled drží legálního rámce. Vůči oponentům režimu jsou používána obvinění z korupce či daňových prohřešků, jak to nápadně demonstrovuje popsáný případ Michaila Chodorkovského.

Režim tak zachovává fasádu formálního dodržování demokratických principů, přičemž opozice je reálně diskriminována a možnost změny u vlády je malá. Nicméně změna režimu se podle Levitského a Wayne na rozdíl od plně autoritativních režimů může odehrát nenásilnou a legální cestou. Režim totiž nechce, nebo spíše nemůže, s ohledem na masku demokratičnosti, kterou vyžaduje současná doba a někdy i přímý vnější tlak typicky ze strany USA, Evropské unie či mezinárod-

ních organizací, úplně eliminovat opozici, existující ústavní pravidla a formální demokratické instituce, včetně určité soutěživosti voleb. Ponechává to pootevřenou možnost poklidné změny režimu volební cestou, která ale pochopitelně nemusí vyústit v nastolení demokracie. Autoritativní forma režimu tak může pokračovat s proměněným složením držitelů moci i nadále.

Určitý problém popsaného konceptu plyne z jeho ukotvení na půdě hybridních režimů. V úvodním časopiseckém představení svého konceptu v roce 2002, stejně jako na jeho bázi rozpracované knize z roku 2010, se sice Levitský a Way hlásí k Linzovu pojetí nedemokracií. Stejně tak oba autoři souhlasí s jeho názorem vyjádřeným v předmluvě k novému vydání jeho klasické práce o totalitních a autoritativních režimech, že by se svým charakterem sporné nové režimy měly nahlížet primárně jako autoritativní a nespojovat s úvahami o „semidemokratičnosti“ (srov. Linz 2000: 34). Avšak jedním dechem k tomu dodávají upozornění, že soutěživý autoritarismus je jedním z typů hybridních režimů a v určité specifické podobě zahrnuje rysy demokracie i autoritarismu (Levitsky – Way 2002: 51–52 a 2010: 5). Monumentální strukturovaný pohled této autorské dvojice na 35 příkladů tohoto typu režimů napříč světem a časem, od Peru a Slovenska v 90. letech 20. století přes Putinovo Rusko až po současnou Kambodžu či Keňu, pak nese příznačný podtitul „Hybridní režimy po studené válce“.

Pro pochopení přístupu obou autorů je důležitý fakt, že za soutěživé autoritarismy považují i některé starší meziválečné historické stredo-evropské případy včetně Piłsudského Polska a Horthyho Maďarska. Pokud bychom se drželi jejich logiky konstrukce celého konceptu, diskuse o hybridnosti by se posunula k těmto dávným politickým režimům a dovedeno do důsledku by bylo možné zpochybnit, že se skutečně jednalo o autoritativní režimy. Dostáváme se tím zpět k sartoriánské potřebě jasné hranice mezi demokraciemi a nedemokraciemi.

Jiný možný přístup k výzkumu nových autoritarismů navazuje na tradici staršího výzkumu nedemokratických režimů. Klasického zástupce „staré školy“ představuje anglosaský specialista na diktatury Paul Brooker, který se skepticky vymezuje nejenom vůči směšování demokratických a autoritativních prvků, ale určitou rezervovanost projevuje i vůči Linzovu pojetí nedemokratických režimů a silně se inspiruje širší škálou pohledů na nedemokracie od Maxe Webera přes Samuela Finera až třeba po Samuela Huntingtona (Brooker 2008). Brookerova koncepce vychází z jednoduchého obecného dělení diktatur podle charakteru moci. Na této bázi dělí autoritativní režimy na tři základní druhy: osobní (personální), vojenské a jedné strany. Z těchto tří druhů nás zajímá hlavně ten první. Brooker totiž Putinovo Rusko, Lukašenkovo Bělorusko a některé další režimy z postsovětského prostoru, stejně jako Chávezovu Venezuelu nebo Fujimoriho Peru, přiřadil k jedné z variant režimů založených na moci jednotlivce, a to *populistickým prezidentským monarchiím*. Tento pojem chápe coby produkt institucionalizace diktatury jedince – prezidenta, jenž vystupuje podobně jako monarcha ovšem v republikánském zřízení, čili jde vlastně o jakési monarchistické prezidentství. Moc prezidenta je opřena o vazbu k lidu, která zpravidla bývá potvrzována volbami, jež ovšem

postrádají demokratický charakter. Prezidentovu popularitu pomáhá udržovat populistická anebo nacionalisticky zaměřená politika. Populistické prezidentské monarchie v Brookerově konceptualizaci reprezentují fenomén zrozený dávno před třetí vlnou demokratizace. Rozšířil se hlavně v některých afrických zemích, ale za starší příklady lze považovat například i Suhartovu Indonésii nebo režim asadovské Sýrie. Pro pochopení je dobré zmínit, že syrský režim byl nastolený už na přelomu 60. a 70. let 20. století Háfizem Asadem, který dosavadní nestabilní vojenský autoritativní režim opřel o pevnější základ v podobě osobní moci. Po jeho smrti v roce 2000 převzal roli hlavní postavy režimu jeho syn Bašár Asad.

Určitý rozdíl oproti těmto „starým“ populistickým prezidentským diktaturám vidí Brooker v tom, že vůdcové těchto „novějších“ se k moci dostali obvykle sofistikovanějšími prostředky postupného nebo plíživého „sebenastolení“. Stejně tak tito diktátoři cítí potřebu předstírat demokratickou fasádu a zdánlivě soutěživé volby, což ovšem na autoritativním charakteru těchto režimů nic nemění.

Vedle přednosti v podobě vyhnutí se nástrahám popsané debaty o částečné demokratičnosti nových autoritativních režimů je Brookerův tradiční přístup výhodný svou flexibilitou univerzálního a časově kontinuálního nahlížení na diktatury v různých částech světa. Tato výhoda v sobě ale současně skrývá slabé místo či možná přesněji riziko příliš velkého zjednodušení. Toto riziko je možné vyjádřit dvěma otázkami. Lze osobní moc vůdce režimu a zvláštní podobu jeho prezidentury coby klíčových prvků opravdu vždy považovat za pro charakter režimu natolik určující faktor, že cokoliv dalšího je druhotné? Je konfigurace aktérů, podmínek a atmosféry vzniku a existence režimu, nepochybně formující podobu daného režimu, skutečně pominutelná? Brookerův klasifikační základ se nám proto jeví jako ne úplně optimální pro spojení tak rozdílných případů, jako jsou syrský, ruský či venezuelský.

Možnost vyhnout se takovému úskalí nabízí koncept Jana Holzera a Stanislava Balíka (2007), kteří použili klasický Linzův přístup, založený na několika dimenzích aplikovatelných na postkomunistický prostor. Holzer a Balík na této bázi identifikovali *postideologický autoritativní režim* jako nový druh diktatury, který přidali k historicky starším typům autoritativních režimů popsaných Linzem. Onen zvláštní termín *postideologický* odráží nejdůležitější specifikum místních režimů v tomto prostoru. Citovaní autoři jej považují za produkt několika desetiletí trvající degenerace původně zde dominující marxisticko-leninské ideologie, která začala už hluboko před rokem 1989, respektive 1991, kdy se rozpadl Sovětský svaz. Dnešní pozůstatky komunistické ideologie v kombinaci s dalšími prvky mají vytvářet *novou postideologickou mentalitu* legitimizující nové autoritativní režimy. Národním příkladem těchto dalších prvků má být šovinistický nacionalismus, jako to demonstrovalo Miloševičovo Srbsko v poslední dekádě 20. století. Jinde se do podoby této postideologie mají promítat oživené předkomunistické vzory chování a řízení ať už klanového, rodinného či klientelistického charakteru, čehož příkladem jsou některé asijské republiky bývalého Sovětského svazu, jmenovitě Turkmenistán a Uzbekistán.

Pro postideologické autoritarismy podle Holzera s Balíkem je ve srovnání s tradičním vnímáním autoritativních režimů charakteristický nadstandardní rozsah politického pluralismu, když není zcela vyloučeno ani vítězství opozice ve volbách. Jak ukazuje srbský příklad z přelomu století, může to otevřít cestu k demokratickému režimu. Naopak nepolitický pluralismus, zejména pluralismus ekonomický a společenský, podléhá striktní limitaci, čímž se opět významně odlišují od „klasických“ Linzových, v tomto ohledu mnohem „liberálnějších“ typů autoritativních režimů. Postkomunistické autoritativní režimy obvykle používají mobilizaci k podpoře vládnoucí elity nebo vůdce režimu, a nikoliv na podporu režimu, jako to činí totalitní a posttotalitní režimy. V dimenzi vůdcovství s vazbou na charakter soutěže Holzer s Balíkem konstatují rozmanitost. Vedle režimů, u nichž probíhá v podstatě soutěživý souboj o prezidentský úřad, jako bylo Jelcinovo Rusko (nikoliv už Rusko Vladimíra Putina) se dá najít polosoutěživost jako u Miloševičova Srbska v 90. letech a výjimkou nejsou ani zcela nesoutěživé země jako například Uzbekistán Islama Karimova.

K představenému konceptu postideologických režimů lze ovšem podobně jako u předchozích dvou přístupů mít výhrady. Jde zejména o poměrně stručný rozbor postideologické mentality jako klíčového odlišujícího prvku vůči jiným typům autoritativních režimů. Rusko, které autoři konceptu považují za nejvýznamnější příklad postideologického autoritativního režimu, je u dimenze ideologie – mentalita bohužel analyzováno poměrně stručně a ponejvíce je ruský případ připodobňován coby blízký běloruskému (Holzer – Balík 2007: 123–137). U Běloruska přitom oba autoři podrobně hovoří o propagaci direktivního společensko-politického a ekonomického modelu (údajně) zaručujícího sociální jistoty, preferenci dělníků a rolníků ve společnosti či používání sovětské symboliky. Je minimálně diskutabilní, nakolik se této charakteristice Rusko, ať už Jelcinovo nebo Putinovo, opravdu blíží a jestli by nebylo vhodnější do diskuse o mentalitě (postideologii) zapojit například problematiku návaznosti současného Ruska na dávno imperiální a velkoruskou tradici. Tu autoři zmiňují na jiném místě, ovšem ke škodě věci ji přímo s postideologií nespojují.¹⁶

Předestřený a svou povahou nutně jen výběrový diskurz o současných konceptualizacích nových autoritativních režimů nenabízí zcela uspokojivou odpověď na otázku, jak tyto režimy optimálně uchopit. Na druhou stranu umožňuje i v kontextu předchozího výkladu o teorii a praxi demokracií a diktatur zformulovat alespoň několik zobecňujících, byť svou povahou jen opatrných závěrů. Tyto závěry nemají ambici konstruovat nějaký nový koncept a chtějí „pouze“ naznačit, jak s novými autoritativní režimy pracovat.

Zprvce je zjevné, že až překvapivě mnoho v závěru 20. století zformovaných autoritativních režimů vykazuje ochotu tolerovat některé pluralitní politické prvky. Z druhé je tato ochota ale zpravidla determinovaná vnějším, demokracii vyžadujícím

¹⁶ Ne zcela srozumitelně autoři v souvislosti s Ruskem (a Srbskem) zavádějí pojem pseudoideologie, který ovšem má být podle nich primárně pouze teoretickým konstruktem, což k pochopení věci nepřispívá (Holzer – Balík 2007: 188).

rámcem či přímo zahraničním tlakem a snadno zmizí, pokud se vládnoucí establishment rozhodne riskovat izolaci režimu nebo se cítí natolik nezávislý na názoru demokratického světa, že si jej může dovolit ignorovat. Zatřetí mezi těmito novými autoritativními režimy s politického pluralismu je zřetelný trend k jejich etablování díky zakladatelské či budovatelské roli silného muže, který jako důležité podpůrné elementy využívá stranu (či hnutí), státní aparát a někdy i armádu. Provází to vytvoření vhodného institucionálního rámce velmi často v podobě formálně prezidentského či semiprezidentského režimu, který nicméně tenduje k vysokému stupni faktické pružnosti umožňující úpravy tohoto rámce. Začtvrté relativně vysoká míra pluralitních prvků, v případné kombinaci s vnějším tlakem a silnou závislostí na vůdci (zakladateli) režimu činí některé autoritativní režimy poměrně zranitelné a náchylné ke krizím. Zapáté kulturní, geografické, historické, náboženské a samozřejmě i politické podmínky a vývojové trendy dané země se obtiskují do specifického charakteru jednotlivých autoritativních režimů, což jejich vládce vede k preferenci různě konstruovaného mentalitního apelu.

2

VELKÉ INSTITUCIONÁLNÍ TEORIE DEMOKRACIE: AREND LIJPHART A ALTERNATIVNÍ POJETÍ

V současné politické vědě se nevyskytuje mnoho pokusů o velké teorie, které by na institucionálním základě modelovaly komplexní a dichotomické typy demokratických režimů. Tím nejznámějším a bezpochyby nejvlivnějším je konsenzuální a westminsterský typ demokracie nizozemského politologa Arenda Lijpharta. O mimořádném ohlasu svědčí, že Lijphartova klasická práce „Modely demokracie. Podoba a fungování vlád v třiceti šesti zemích“ (*Patterns of Democracy. Government Forms and Performance in Thirty-Six Countries*) z roku 1999 patří k nejcitovanějším politologickým knihám. Stejně tak se tyto modely staly východiskem pro řadu nadšených pokračovatelů (například Crepaz – Koelble – Wilsford 2000).

Pro potřeby této knihy není nutné popisovat dlouhou genezi Lijphartových modelů. Stačí zmínit, že jejich původ je spojen s konceptem *konsociační demokracie*, který tento politolog představil na konci 60. let 20. století (Lijphart 1968a a 1968b, 1969 a 1977, k popisu a interpretaci konsociačního konceptu v češtině například Říchová 2000 nebo Hloušek – Kopeček 2003). Lijphart konsociační koncept vytvořil na bázi studia společnosti svého rodného Nizozemska a několika dalších evropských zemí, jako jsou Švýcarsko či Belgie, i států mimoevropských jako Libanon, které byly nábožensky, etnicky či jiným způsobem hluboce rozděleny. Nizozemský politolog v nich identifikoval specifický druh politických institucí a politického chování zajišťujících stabilitu a vlastně i přežití takových demokracií. Klíčovou roli v tom hraje ochota elit jednotlivých společenských segmentů spolupracovat, vyhnout se zničujícím konfliktům a najít kompromisní řešení. Odráží to termín konsociační, klíčový výraz celého konceptu, převzatý z latiny, jež znamená pakt či dohodu.

Už v těchto raných Lijphartových textech se objevuje základ později rozpracované odlišnosti ve srovnání s anglosaskými demokraciemi, které v politické vědě tradičně sloužily jako klasický vzor stabilních demokratických režimů. Lijphart se tady vymezil vůči staršímu pojetí Gabriela Almonda (1956), jenž demokratické režimy velmi jednoduše dělil na stabilní anglo-americké a nestabilní kontinentální,